

AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRI TIBBIYOTI

Mardonbek Rashidov

Ijtimoiy va siyosiy fanlar instituti

mardonbeekk@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Amir Temur va temuriylar davri tabobat tarixi hamdan mashhur tabiblar haqida ma'lumotlar berib o'tilgan bo'lib, maqolada temuriylar davri shifoxonalari, oromgohlar va turli davolanish maskanlari bilan bir qatorda tibbiy ta'lim va uning tashkil etilishi bilan bog'liq ma'lumotlar keltirib o'tilgan. Bundan tashqari ushbu davr uchun havfli bo'lgan kasalliklar va ularning davolash uslublari, bu jarayonda foydalaniladigan dori darmonlar hamda umuniy ushbu jarayonlarni yoritib beruvchi manba va adabiyotlar haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: temuriylar, tabobat, kasalliklar, shifoxona, tabiblar, kutubxona, kitoblar, shifobaxsh, mineral.

Аннотация: В данной статье Амир Темур и история медицины эпохи Тимуридов приведены сведения о наиболее известных врачах. Приведена подробная информация. Кроме того, имеются сведения об опасных для этого периода заболеваниях и способах их лечения, препаратах, используемых в этом процессе, а также источниках и литературе, освещающих эти процессы в целом.

Ключевые слова: Тимуриды, медицина, болезни, больница, врачи, библиотека, книги, целитель, минерал.

Abstract: This article Amir Temur and the history of medicine of the Timurid era provides information about the most famous doctors. Detailed information is provided. In addition, there is information about diseases dangerous for this period and methods of their treatment, drugs used in this process, as well as sources and literature covering these processes in general.

Key words: Timurids, medicine, diseases, hospital, doctors, library, books, healer, mineral, doctor.

Amir Temur va temuriylar davrida boshqa sohalar qatori tibbiyot ham rivojlangan. Bu sohaning ilmiy asoslari yaratilgan. Dastlabki kasalxonalar ochila boshlandi. Dunyoga mashhur olimlar orqali tibbiyot sohasi yanada rivojlandi. Dunyoning ko'plab davlatlaridan taniqli shifokorlar ham Samarqandda to'plandi. Buning sabablaridan biri Amir Temur hokimiyati ostidagi boy kutubxonalarda nodir kitoblarni saqlash bilan bog'liq edi. Va bu qadimiy va o'rta asr sharqi, yani o'sha davr tabiblari uchun muhim ahamiyatga ega bo'lib g'arbning yutuqlarini o'rganish imkoniyatini hamda tibbiyot va tibbiyotning rivojlanishi uchun sharoit yaratgan.

Tarixiy manbalar o‘z davrining eng kuchlisi ekanligini ma’lum qilingan sharq tabiblari Amir Temur saroyida xizmat qilganlar. O‘sha paytda saltanat poytaxti Samarqandda “Dor ush-shifo” degan kasalxona bor edi. U edi o‘z davrining taniqli tabibi Mir Sayyid Sharif Sheroziy boshchiligida faoliyat olib borgan. Hisomiddin Ibrohim Kirmoniy, Mavlono Fazlulloh Tabriziy, Mansur ibn Muhammad, o'sha davr tibbiyotining mashhur vakillari bo‘lib tibbiyot rivojida munosib o‘rin tutgan olimlar bo‘lishgan va o‘zlarining ortidan boy madaniy meros qoldirdirishgan.

Tarixdan ma’lumki, Amir Temur jangda yaralanganlar va bemorlarga yordam berish uchun qo'shinlari orasida shifokorlarni ham olib yurgan. Mavlono Fayzulloh Tabriziy uning shaxsiy shifokori edi. Amir Temur Damashqni egallab olgandan keyin hududning eng mashhur tabiblarini Mavlono Jamoliddin va Mavlono Sulaymonlarni Samarqandga olib ketgan. O'z navbatida, ular ham tibbiyot rivojiga katta hissa qo'shishgan.

Amir Temurning tibbiyot oldidagi xizmatlaridan yana biri Samarqandda "Kitoblar gumbazi" deb nomlangan kutubxona qayta tiklandi, bu kutubxonada mavjud ilm-fanning barcha sohalariga oid nodir kitoblarni to'plangan, shu jumladan tibbiyot haqida ham qimmatli kitoblar yig'ilgan.

“Temur tuzuklari”da yozilishicha, Amir Temur Shahar va qishloqlarda kasalxona qurish uchun farmon chiqargan. Farmon qat'iy ekanligini hisobga olinib, farmonlarining so'zsiz bajarilishi talab qilingan, farmonni bajarmaganlar jazolangan va hattoki o‘lim jazosi ham berilishi mumkin bo‘lgan. Ushbu ma’lumot temuriylar davrida Shahar va qishloqlarda shifoxonalar bo‘lganligini tasdiqlaydi. Amir Temur va Temuriylar hukmronligi davrida eski kasalxonalar yangilandi, qayta qurildi. Bu e'tiborga molik jihat bo'lib, bir qancha kasalxonalar shifobaxsh mineral suvlar va buloqlar, so‘lim tabiat bag‘rida qurilgan. Ularning atrofidagi katta bog'lar qayta tiklandi.

Deyarli har bir shahar markazida Amir Temur tomonidan qurilgan shifoxonalar bo‘lib, ularda kamida bittadan tajribali shifokor bo‘lgan. Samarqandda “Dor ush-shifo” nomli yirik kasalxona bo‘lib, unga taniqli olim, o‘z davrining ustoz tabibi Mir Sayid Sharif Sheroziy (1330-1414) rahbarlik qilgan. Huddi shu davr Samarqandda yana bir yirik tabib-Mansur ibn Muhammad istiqomat qilgan. Bu olimning to‘liq ismi Mansurdir ibn Muhammad ibn Ahmad ibn Yusuf ibn Ilyos hisoblanadi.

Sharqda tibbiyot har doim alohida o'rin tutgan. Markaziy Osiyo tabiblari davolash va salomatlikni mustahkamlash sohasida shunday bilimlarga ega bo'lib, bugungi kunda ham o'zining amaliy ahamiyatini yo'qotmagan.

Amir Temur va temuriylar davrida tibbiyot bilimlarini rivojlantirishga, kasalxonalar qurishga alohida e'tibor berildi. Manbalarda madrasa va boshqa o‘quv yurtlarida o‘qiganlar tabiblik qilganlar.

Hirotda Amir Temur davrida, uning o‘g‘li Umarshayx Mahdulya Milkat og‘a tomonidan qurilgan Dor ash-shifo kasalxonasi bo‘lgan. Ajoyib hunarmandchilik mo‘jizasi o‘laroq qurilgan bu go‘zal bino Hirot tashqarisida joylashgan Jome masjidining janub tomonida joylashgan edi. Kasalxona va masjidning shimoliy tomonida joylashgan “Dor ul-Huffaz” binosi o‘rtasida xovuz qazilgan bo‘lib, undan xakimlar va tabiblar kasallarga shifo berishgan. Bundan tashqari, Hirotda Bog‘i Zag‘onda qurilgan Dor ush-shifo mavjud edi.

Alisher Navoiy Hirotda ko‘plab jamoat binolari, jumladan, Hirot hududidagi Dor ush-Shifo kasalxonasi va Shifoiyani qurdirdi. Davlat shifoxonalari tarkibiga dorixonalar ham kirdi, ularda farmatsevtlar (dori ishlab chiqaruvchilar) ishlab, bemorlar uchun turli dori-darmonlar tayyorlardi. Ayniqsa, Hirot tabiblari ko‘z, qon tomir va oshqozon-ichak kasalliklarini davolashda mashhur bo‘lgan.

O'sha davrning ko'plab bilimdon shifokorlari bir vaqtning o'zida ushbu kasalxonalarda bemorlarni davolaganlar va o'quv yurtlarida dars berganlar.

Amir Temur tabiblarni ijtimoiy guruhlariga ajratdi, va yuqori toifadagi tabiblar katta maosh tayinlaydi. Amir Temur davrida Samarqand “Dor ush-shifo” (shifobaxsh joy) faoliyat olib borgan, bu kasalxonaga taniqli tabib Mir Sayyid Sharif Sheroziy (1330-1414) rahbarlik qilgan. Bu davrda yana bir yirik shifokor Mansur edi Ibn Muhammad (XIV-XV) faoliyat olib brogan va u Samarqandda yashab ijod qilgan.

Temuriy Abu Said Mirzo betakror tabiatga ega bo‘lgan Oba qishlog‘ida issiq buloq suvi bo‘yida oromgoh qurgan. Husayn Boyqaro esa bu maskanni kengaytirilib, atroflarida gulzor, bog‘lar bunyod ettirgan.

Buyuk shoir va mutafakkir Alisher Navoiy ham temuriylar davri tibbiyotiga o‘zining hissasini qo‘shib, o‘z hisobidan bir necha shifoxonalar qurdirgan. Ularda asosan ehtiyojmand insonlarga bepul tibbiy xizmat ko‘rsatilgan. Shuningdek, shoir tomonidan qurilgan madrasalarda bo‘lajak tabiblar voyaga yetkazilgan.

Temuriylar saltanatida asosan Abu Ali ibn Sino nazariyasi va amaliyoti dastur vazifasini o‘tagan. Tabiblar asosan to‘rt unsur: Yer – quruq, suv - ho‘l, havo – sovuqligini,

olov - issiqligini ya’ni bemorning shu unsurlar orqali kasalliklarni aniqlashgan va davolashgan.

Sharafad din Ali Yazdiy va Ibn Arabshoh guvohlik berishicha, Amir Temur tabiblar boshlig‘i Mavlono Jamoliddin va Mavlono Sulaymonni Shomdan (Suriya) Samarqandga olib kelgan. Uning shaxsiy tabibi Mavlono Fazlalloh Tabriziy ismli tabib edi. Bundan tashqari, Mavlono Izzaddin Masud Sheroziy, Mavlono Farruh tabib kabi mashhur tabiblar Sohibqiron saroyida xizmat qilganlar.

Mashhur tabib Mansur ibn Muhammad ibn Ahmad ibn Yusuf ibn Faqih Ilyos bir qancha tibbiy asarlar, jumladan, Amir Temurning nabirasiga bag‘ishlangan “Riso la dar tashrihi badani inson” (“Odam anatomiyasiga oid risola”), “Tashrihi Mansuriy”

nomi bilan ham mashhur. Pir Muhammad Bahodir. Uning ikkinchi asari “Kifayai Mansuriy” adibning ustozlari mayori Haddin nomi bilan atalgan.

Shohruh saroyida o’sha davrning eng ko’zga ko’ringan olim va tabiblari: Mavlono Shamsaddin Muhammad Adam va Mavlono Nizomaddin Sheroziy kabi tabiblar juda mashhur edi.

Kirmonlik tabiblar oilasidan chiqqan Burhonaddin Nafis ibn Ivaz ibn Hakim al-Kermoniy Ulug’bek taklifiga binoan Samarqandga kelib, uning shaxsiy tabibi bo’ladi va u 1424 yilda arab tilida tabobat haqida sharh yozgan.

Najibuddin Samarqandning “Al-asbob val-alamat” (“Kasalliklarning sabablari va belgilari”) asari “boshdan-oyoq” kasalliklarga bag’ishlangan va Ulug’bekka taqdim etgan. U o’z asariga sharhlangan asardan ayrim parchalarni kiritgan va buning natijasida Najibuddin Samarqandiy ijodi fanga ma’lum bo’lgan. 1438-yilda u yana bir mashhur tabib Allaiddin Ali Abulharam al-Qarshiyning Ibn an-Nafis nomi bilan mashhur bo’lgan asariga sharh bo’lgan “Sharx al-Mujaz”ni ham tuzgan.

Sulton Husayn Boyqaro saroy tabiblari orasida mashhur olim va tabib Mavlono Muhammad ham bor edi. Tabiblar Alisher Navoiyning homiyligidan bahramand bo’lib, bemorlarni davolaganlar, ayni paytda Dor ush-shifoda dars berganlar.

Mavlono G’iyosiddin Muhammad ibn Mavlono Jaloliddin Tabib ilm-fanning ko’p sohalarida chuqur malakali edi. U “Mualjat Ilakiy” (Ilakiyni davolash usullari) asariga mashhur qisqa va tushunarli sharh yozib, ayniqsa, tibbiyot sohasida o’zini namoyon qildi. Shuningdek, u Mavlono Nafisning “Hoshiyi Sharh Mujaz” (“Sharh Mujaz” sharhi)ni ham tuzgan. Bunda biz yuqorida tilga olingan Burhonaddin Nafis ibn Ivaz al-Kermoniyning ijodini nazarda tutamiz.

Mavlono Kamoliddin Masud Shirvaniy bir necha yil Shohruh ko’magi bilan Gavharshodog’ va Ixlosiya madrasalarida dars berdi. U nafaqat tibbiyotda, balki so’z va mantiq ilmida ham alohida iste’dodga ega edi. Keyinchalik G’iyosiyya madrasasida dars bergan. U o’sha paytda keng qo’llanilgan qon quyish usulini yaxshi bilardi. U madrasa talabalari orasida mashhur bo’lgan ikkita tibbiyot inshosi hamda Sulton Husaynga bag’ishlangan go’zal she’rlar yozgan.

Abulqosim Bobur va Mirzo Sulton Abu Said Mavlono Masihaddin Habiballoh davrida mavlono Izzaddin Husayn Tabibning jiyani shifobaxshlik san’ati bilan o’sha davrning ko’p tabiblaridan ajralib turardi. U hukmronligining boshidan umrining oxirigacha Sulton Husaynning saroy tabibi edi. Darveshlarga, muhtojlarga alohida tibbiy yordam ko’rsatdi.

Mavlono Nizomaddin Abdalhay Tabib o’sha davr tabiblari ichida eng qudratlisi sanaladi. U dastlab Dor ush-shifoda bemorlarni davolagan. Uning shuhrati shu qadar keng tarqaldiki, Xoja Nosiraddin Ubaydalloh Ahror kasal bo’lib qolgach, Abdalhay Navoiy orqali Samarqandga taklif qilinadi va uni davolaydi. Hirotga qaytgach, uni Sulton Husayn saroyiga yaqinlashtiradilar. Abdalhay Tabib qon tomir kasalliklarini

davolash usullarini yaxshi bilgan, xususan, Alisher Navoiyni umrining so‘nggi kunlarigacha davolagan.

Boburning saroy tabibi, so‘ngra uning o‘g‘li Humoyun tomonidan Hirotdan Hindistonga taklif qilingan mashhur tabib Mavloni Yusuf edi.

Muhammad Tabib yurak-qon tomir va buyrak kasalliklariga oid bir qator tibbiy asarlar muallifi. O‘g‘li Ismoil ham mashhur tabib edi. U tabobatga oid “Hall Alasomi” ([tibbiy vositalarni] nomi bilan tahlil qilish) asarini yozib, Ibn Sino ustoz, buxorolik olim Abu Mansur al-Kumriyning “Kitob at-tanvir fil-” asarini forschalar tarjima qilgan va istilohat at-tibbiya” (Tibbiy tushuncha atamaları kitobi)ni puxta o‘rgangan.

Ko‘rinib turibdiki, Amir Temur va temuriylar tibbiyot faniga, bemorlarni amaliy davolashga to‘la homiylik qilganlar. Temuriylar davlatining gullagan davrida turli jamoat va dam olish maskanlarining keng miqyosda bunyod etilishi ham odamlarning jismoniy salomatligini mustahkamlash, ma’naviy dunyosini yuksaltirishga qaratilgan edi.

Aholini ichimlik suvi bilan ta’minlashga ham tegishli e’tibor qaratildi. Shu maqsadda ko‘plab uy-joylar, ariqlar, sug‘orish ariqlari qazildi. Uylar kasalxona vazifasini ham bajargan, u yerda kasallar davolangan. Ular, shuningdek, qurg‘oqchilik davrida ekinlarni sug‘orish uchun ishlatiladigan katta miqdorda suv saqlanadigan suv ombori bo‘lib xizmat qilgan. Bularning barchasi temuriylarning shahar va shahar atrofidagi aholi turmushini yaxshilashga qaratilgan katta g‘amxo‘rliklaridan dalolat beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati:

1. Temur tuzuklari, Toshkeft, G‘afur G‘ulom nomidagi adabiyot va san’at nashriyoti, T ; 1991, 111-bet.
2. У р а л о в А. С. Из истории строительства больниц в Средней Азии (средневековый период)//Социальные проблемы архитектуры Узбекистана. Ташкент, 1989. С. 78—85; Кадыро в А. А. История медицины Узбекистана. Ташкент, 1994 С. 86,.
3. К а д ы р о в А. А. История медицины Узбекистана. Ташкент. 1994. С. 98.
4. Alisher Navoiy, Mahbub' ul-qulub,.Toshkent, 'Fan;19.83:- 25-bet
5. 'Xondamir, "Makorim ul-axloq", G‘afur G‘ulom noinidagi adabiyot va san’at nashriyoti, Toshkent, "Fan", 1967-y, 40-bet.
6. Zahiriddin Muhammad Bobur, "Bobumoma", Toshkent, "Fan", 1983-y, 25-26- bet.
7. Салоҳиддинов Б.М., Муҳаммадов Т.М. Шарқ табobati тарихи.Тошкент. 2002.- 104 б

8. В.И. Исхаков, Т.Н. Исхакова. Древо мудрости и здоровья. Питание в истории культуры народов Востока. – Т., 1991. С. 52
9. Ҳасаний М., Каримов С., Навоий даври табобати.– Тошкент, Ибн Сино номидаги нашриёт, 1991.-Б.5-14.
10. <https://fikrat.uz/oz/amir-temur-davrida-tibbiyot2/>